

Кремень Василь Григорович —

*дійсний член (академік)
НАПН України, академік
НАН України, доктор
філософських наук,
професор. Президент
Національної академії
педагогічних наук України.
Заслужений діяч науки
і техніки України.
Лауреат Державної премії
України в галузі науки
і техніки, Державної премії
України в галузі освіти.
Президент товариства
«Знання» України.
Міністр освіти і науки
України у 1999-2005 рр.
Фахівець у галузі соціальної
філософії, педагогіки,
політології, філософії
освіти. Автор понад
800 наукових праць.*

ПРОБЛЕМИ ЯКОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН*

Проблема підвищення якості української освіти нині постає як ніколи гостро й проявляється різнобічно. Її причини відомі й мають насамперед цивілізаційний характер. Їх не раз було обговорено на методологічних семінарах і загальних зборах Національної академії педагогічних наук України (далі — Академія).

З-поміж основних цивілізаційних ви-кликів виокремимо такі.

По-перше, це — невпинна глобалізація, яка охоплює всі сфери суспільства і не лише взаємозбагачує і взаємоузалежнює людство, а й загострює конкуренцію між країнами, народами, окремими громадянами в процесі їхньої взаємодії й географічної та економічної мобільності, що дедалі зростають.

По-друге, це — змінність, що прогресує в будь-якій сфері діяльності і ґрунтується на інноваційному типі розвитку. При цьому глобалізація спричиняє синергетичний ефект нелінійного розвитку, що є потужним чинником прискорення змін.

По-третє, демократизація й гуманізація сучасних суспільств зумовили піднесення важливості життя й діяльності окремої людини й водночас посилили вимоги до її особистої компетентності та самодостатності.

* Доповідь на загальних зборах НАПН України, що відбулися 30 жовтня 2014 р. — Ред.

По-четверте, інноваційний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій в умовах глобалізації спричинив формування нового цивілізаційного феномену — мережного суспільства: утворення й поширення у віртуальному просторі творчих об'єднань і колективів людей, що в такий спосіб досягають високої ефективності в спільній діяльності й праці.

Зазначені та інші цивілізаційні зміни зобов'язують переосмислити й переоцінити завдання сучасної освіти і насамперед відповісти на запитання, якими ж мають бути виміри її якості в нових умовах. Загальною відповіддю буде така: *освіта, що забезпечує розвиток особистості, здатної на відповіді, адекватні викликам часу*. Конкретніше це означає таке.

Перше. Звична, традиційна, освіта, що намагається навчити людину на все життя, за зростання динамізму розвитку людства має поступитися освіті, що формує фундаментальну особистісну компетентність — здатність навчатися протягом життя, адже умови життя радикально змінюються навіть упродовж одного покоління. Якісна освіта має формувати потребу в постійному саморозвитку особистості за допомоги формальної, неформальної та інформальної освіти — від народження й протягом життя.

Друге. Освіта має ефективно прищеплювати прогресивні й перспективні цінності й життєві пріоритети, що сприятимуть успішній орієнтації й продуктивній діяльності в знаннєвому суспільстві, де головною сферою впливів на людину є інформаційна, з потоками спрямованої інформації, що постійно збільшуються. Тож памолоді потрібно давати сучасну світоглядну підготовку, формувати в неї громадянську позицію, почуття національної єдності, патріотизм.

Третє. Якісна освіта — людиноцентрована освіта, яка враховує сутнісні індивідуальні характеристики, розкриває та розвиває задатки й обдарування кожної дитини і на цій основі забезпечує максимальну реалізацію її потенціалу, формує професійно компетентну та кваліфікаційно конкурентну особистість.

Четверте. Якісна освіта якомога раніше має формувати самостійність і самодостатність людини, здатність діяти автономно й відповідально, ефективно поповнювати й творчо застосовувати набуті компетентності.

П'яте. Якісна освіта має виховувати інноваційну особистість, здатну сприймати і творити зміни, спроможну досягнути потреби в інноваціях та їх продукувати.

Шосте. Якісна освіта має бути прогностичною, навчати з випередженням, а також формувати людину, спроможну передбачати й проектувати своє майбутнє.

Сьоме. Якісна освіта — це відкрита освіта, здатна до самовдосконалення — неперервної модернізації та інновацій, потенційно спроможна на відповіді, адекватні цивілізаційним викликам.

На жаль, доводиться констатувати, що розбудова національної освітньої системи в Україні не завжди супроводжувалася необхідним урахуванням пріоритету якості освіти над її кількістю та їхнього кількісно-якісного співвідношення, бракувало також системності й послідовності практичним діям. На цьому, зокрема, було наголошено в підготовлених Академією Білій книзі національної освіти України (2010) та Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011), а також у наступних за ними ухвалях загальних зборів Академії.

У конкретних діях треба почати з визнання того, що шлях до якості освіти, ураховуючи багатогранність проблеми, має принаймні кілька принципів різних векторів, що зумовлено сутнісною багатовимірністю поняття якості. Окреслимо *основні кроки до якості*, жоден з яких не може бути непоміченим або недооціненим.

Перший — це відповідна архітектура освіти, структурна організація за рівнями, орієнтаціями, галузями, що дає змогу повно реалізувати її функціональне, сутнісне призначення.

З цією метою у 2012—2013 рр. Академія провела методологічний семінар і загальні збори, результатом яких став академічний проект Національної стандартної класифікації освіти та Міжнародна стандартна класифікація освіти і її концепція, визнані й закріплені Законом України «Про вищу освіту» у 2014 р. не лише як інструмент опису і кодифікації, а й як методологія розуміння та реконструкції освіти. Таким чином, забезпечення якості освіти буде можливе завдяки розбудові формалізованого, чітко структурованого освітнього простору й запровадженню визнаних усіма класифікації та кодифікації освітніх програм і відповідних освітніх досягнень (кваліфікацій і ступенів). Це наблизить освітню систему до людини, сприятиме самореалізації особистості через вибір освітньої траєкторії відповідно до її задатків і потреб та наступного просування за обраним типовим або індивідуальним маршрутом протягом життя, на якому формальну освіту доповнює неформальна (додаткова) та інформальна (самостійно організована). Сумісність вітчизняного освітнього простору, структурованого за міжнародними правилами, з освітніми просторами інших країн відкриє шлях для міжнародної мобільності як учнів і студентів, так і випускників навчальних закладів.

Структурована освіта — це насамперед освітні програми та відповідні кваліфікації і ступені. І тут Академія пропонує (після відповідного доопрацювання та обговорення) ухвалити Національну стандартну класифікацію освіти як Національний класифікатор України.

У рамках реалізації Програми спільної діяльності та на виконання Плану заходів з упровадження Закону України про вищу освіту Академія направила до МОН України пропозиції з розроблення єдиного інтегрованого

переліку галузей знань, сумісного з галузевою Міжнародною стандартною класифікацією освіти 2013 р. (далі МСКО(Г)-2013).

Водночас зрозуміло, що виконання освітніх програм і забезпечення освітніх досягнень можна здійснювати лише в якійсь національній мережі закладів освіти. Ця мережа в Україні на всіх рівнях освіти, з огляду на потреби, не оптимальна — часто кількісно надмірна, розпорошена, а тому слабка й витратна, а отже, така, що потребує структурного та інституційного вдосконалення.

Дошкільна освіта потребує широкого впровадження невеликих за кількістю дітей навчальних закладів, серед них і приватної власності, що були б максимально наближені до місця проживання батьків. І нині треба потурбуватися про їх нормативно-законодавче забезпечення.

Середня освіта вимагає нової структури. З огляду на світовий досвід, було б найдоцільніше мати 5—6-річну початкову школу, 3—4-річну основну й 2—3-річну старшу профільну школу, яку могли б представляти передусім профільні ліцеї. Загальну середню освіту треба поступово зробити 12-річною.

Подовжена початкова школа, окрім іншого, певною мірою поліпшила б навчання дітей у сільській місцевості, дала б їм можливість навчатися в рідному селі щонайменше до досягнення 12 років.

Завдяки об'єднанню та укрупненню професійно-технічних училищ, технікумів і коледжів можна було б створити багатогалузеві навчальні заклади, які готували б і кваліфікованого робітника, і молодшого спеціаліста.

І, безумовно, не можна далі миритися з нинішньою мережею вищих навчальних закладів. У зв'язку з цим треба вітати лист-звернення Міністерства освіти і науки про надання пропозицій з оптимізації мережі вищої школи.

Розв'язання окреслених проблем в освіті — невідкладне завдання й потужний резерв піднесення її конкурентоспроможної якості. Його використання дало б змогу підвищити також економічну ефективність освіти України. Відповідний блок питань Академія спеціально розглядала на методологічному семінарі й загальних зборах у 2011—2012 рр.

Другий крок — це приведення у відповідність рівня освіти її призначенню, головній меті й сутності.

Прикладом нехтування цим стало, зокрема, некоректне зарахування до вищої освіти підготовки молодших спеціалістів у технікумах і училищах, зокрема на базі основної школи. Наслідки відомі. Дезінтеграція цих закладів з виробництвом, неприродне єднання з університетами, утворення обхідних і скорочених і навіть дуже скорочених (до 1,5 року) схем отримання університетських дипломів (зрозуміло, не університетської якості). У результаті відбулася деформація перших і деградація других, оскільки вищу освіту

часто стали міряти за кількістю років навчання без урахування її реальної складності та принципово іншої якості.

Те саме стосується професійно-технічної освіти, коли спротив своєчасній і природній її децентралізації зумовив певну самоізоляцію й відрив цієї освітньої ланки від реальних потреб регіональної економіки та виробництва. За наявності 972 професійно-технічних училищ нині на ринку праці склався найгостріший дефіцит кваліфікованих робітників, про що заявляють і роботодавці, і центри зайнятості. За патронатної моделі фінансування профтехучилищ вони самостійно заробляють додатково до бюджетних коштів менше, ніж заклади дошкільної або позашкільної освіти.

Ухвалення нового Закону України «Про вищу освіту» та розроблення нових законів «Про освіту» і «Про професійну освіту» дає змогу виправити становище, зокрема завдяки впровадженню профільної старшої школи і створення справді авторитетної, з високою репутацією на ринку праці ланки професійної освіти. Така ланка могла б складатися з двох рівнів: підготовки кваліфікованого робітника і підготовки молодшого спеціаліста.

Інший приклад: неправомірне проголошення вищою такої освіти, яка, насправді, не здійснюється на основі або із залученням досліджень, інновацій згідно з провідною тенденцією Європейського простору вищої освіти, його інтеграцією з Європейським дослідницьким простором у межах Болонського процесу.

За результатами національних звітів 2012 р. про реалізацію Болонського процесу, поданих у зв'язку з Бухарестською зустріччю у верхах у 2012 р., Україна в переліку з 47 країн опинилася серед останніх.

Третій крок, що передбачає перші два, — це забезпечення відповідності освітньої діяльності та змісту освіти ухваленим стандартам.

За європейськими вимогами, сучасні стандарти розробляють за рівнями, орієнтаціями й галузями (предметами, спеціальностями) освіти на основі компетентнісного підходу, який дає змогу реалізувати концепцію «вимірюваної якості», запровадити результатну парадигму освіти.

Питанню розроблення концептуальних засад Національної рамки кваліфікацій Академія присвятила загальні збори і два методологічні семінари, останній з яких «Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади та практика реалізації» відбувся навесні цього року. Результатом академічних зусиль і відповідних пропозицій стало затвердження урядом у 2011 р. Національної рамки кваліфікацій та її законодавче закріплення згадуваним Законом України про вищу освіту та окремою статтею чинного Закону про освіту.

Учені Академії взяли активну участь у розробленні та впровадженні стандартів початкової, базової та повної загальної середньої освіти. Ці стандарти, створені на компетентнісних засадах, уже схвалив Кабінет Міністрів

України. Нині Академія завершує масштабну роботу з аналізу реалізації наявних стандартів оцінювання якості предметного змісту, навчальних програм і підручників у середній загальноосвітній школі та з підготовки аналітичної доповіді про зміст загальної середньої освіти.

Кілька зауважень щодо осучаснення стандартів та способів їх реалізації. З урахуванням особливостей цивілізаційного поступу людства стандарти мають спиратися, з одного боку, на довгострокові фундаментальні (загальні, універсальні, міжпредметні) компетентності, а з другого — на спеціальні (предметні) компетентності короткотривалої актуальності.

Залежно від характеру освіти співвідношення базових (стратегічних) та специфічних (оперативних) компонентів стандартів закономірно різне й змінюється в процесі прискорення суспільного розвитку й підвищення рівня освіти. Така дихотомія зумовлює потребу в розмежуванні відповідальності у формуванні й реалізації стандартів між дещо інерційними державними органами і більш мобільними навчальними закладами. Тим більше, що концептуально акценти у забезпеченні якості освіти в європейській і світовій практиці зміщуються з зовнішніх контрольних перевірок на створення й підтримку закладами внутрішніх систем забезпечення їхньої якості та акредитації на підставі колективної фахової експертизи на основі спільно вироблених і узгоджених критеріїв.

До речі, потрібно сказати й про стиль роботи, який теж тяжіє до стандартизації. Йдеться про становлення де-факто нового типу людини (мережної людини) й нового типу відносин (мережного суспільства). З цивілізаційного погляду мережна людина — глобалістська людина, яка володіє інформаційно-комунікаційними технологіями, англійською, віддає перевагу електронному стилю листування й зустрічей, тому мобільна у віртуальному просторі, оперативна в реальному часі й, крім того, — і це принципово! — вона демократична й доступна за сутністю, цінує колег по роботі за реальними справами, а не за колишніми заслугами. Для такої людини пріоритетними стають не ієрархічні міжособистісні стосунки типу субординації, зокрема службового підпорядкування по вертикалі, а типу координації, фахової рівної взаємодії за професійними інтересами по горизонталі. Такий спосіб взаємодії для обговорення проблем і ухвалення рішень виявляється значно результативнішим, ефективнішим, оперативнішим у сучасному світі, ніж спосіб, що ґрунтується на авторитаризмі й застарілому протоколі з минулого досвіду.

Особливо потрібно зупинитися на якості *педагогічної освіти*, яка безпосередньо працює на всю освіту.

Зауважу, що за всіх варіантів розроблення переліків галузей знань і спеціальностей, згідно з новим Законом про вищу освіту, МСКО(Г)-2013 та з проектом НСКО, що його запропонувала Академія, галузь знань «Осві-

та», безперечно, існуватиме. Це, до речі, — свідчення визнання світовою спільнотою важливості освітньої сфери в сучасних умовах і на перспективу. В остаточному переліку спеціальностей, імовірно, також збережуться чотири основні з них (за необмеженої кількості відповідних міждисциплінарних спеціальностей та різноманітних спеціалізацій), а саме: «Освітня наука», «Підготовка дошкільних учителів», «Підготовка вчителів без предметної спеціалізації», «Підготовка вчителів з предметною спеціалізацією».

Що тут потрібно зробити?

По-перше, створити галузеву рамку кваліфікацій для галузі знань «Освіта» відповідно до напрацювань за відомим проектом Європейського Союзу «Тюнінг» («Налаштування освітніх структур в Європі»).

По-друге, з'ясувати ключові — як загальні, так і спеціальні — компетентності для спеціальностей у галузі освіти.

По-третьє, чітко зафіксувати в концепції педагогічної освіти потребу в збалансованій чотириаспектній підготовці педагогічного працівника як фахівця: з предмета викладання, психології особистості, методики навчання і світоглядно-філософської підготовки.

По-четверте, обґрунтувати ефективні моделі підготовки фахівців для різних ланок освітньої сфери.

По-п'яте, визначити доцільну відповідність між професійними кваліфікаціями для різноманітних категорій педагогічних і науково-педагогічних працівників та освітніми кваліфікаціями в галузі знань «Освіта».

У контролі якості освіти, управлінні нею не можна обійтися без її моніторингу та оцінювання. Для цього кожна наукова установа, Університет менеджменту освіти НАПН України мають накопичувати досвід систематичної підготовки аналітичних доповідей про стан освіти за профілем своєї дослідницької діяльності. Такі комплексні доповіді треба готувати на основі узагальнення наукових досліджень з метою впровадження результатів останніх. Ці розробки мають стати орієнтирами як практикам для ознайомлення з найліпшими світовими досягненнями та визначення перспектив розвитку, так і дослідникам для формування нової дослідницької тематики. Загалом установи й відділення Академії мають істотно посилити функцію порівняльних і перспективних досліджень, вироблення науково обґрунтованої освітньої політики стосовно ланок освіти, якими опікуються.

У контролі якості загальної середньої освіти НАПН України вважає за потрібне поступово поширити систему зовнішнього незалежного оцінювання від локального застосування тільки в інтересах вищої школи на всю державну атестацію випускників шкіл. Крім того, практику загальнонаціонального тестування треба поширити на базову й початкову загальну освіту, а в перспективі й на дошкільну. Систематичне тестове обстеження має стати природним, але жодним чином не каральним в освіті всіх рівнів.

Щодо вищої школи, то тут світова практика виробила специфічні методи оцінювання якості освіти, освітньої діяльності. Вони полягають в участі вищих навчальних закладів у провідних міжнародних і національних рейтингах, а також в акредитації освітніх програм незалежними фаховими акредитаційними агенціями. Прискорення інтеграції вітчизняної вищої освіти в європейський та світовий освітній і дослідницький простори передбачає відповідне систематичне використання українськими вишами механізмів їх ранжування та акредитації.

Усе сказане свідчить, що досягнення конкурентоспроможної якості національної освіти в контексті цивілізаційних змін нині стає пріоритетом модернізації освіти України.

